

УДК (477)341.174(4)

Л. Зіняк,здобувач кафедри міжнародного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ (ЗАГАЛЬНОІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС)

Для багатьох держав світу центральне місце в міжнародно-правовому співробітництві відводиться співпраці у військовій сфері. Це обумовлено тим, що за сучасних умов геополітичної нестабільності ефективна взаємодія держав сприяє успішному вирішенню низки проблем як глобального характеру – підтримання міжнародного миру та безпеки, так і регіонального – шляхом забезпечення гармонійного співіснування держав в окремих частинах світу. За своєю суттю військове співробітництво – складова частина зовнішньополітичної діяльності держави, що відображає близькість її національних інтересів до інтересів інших країн світового співтовариства та забезпечує об'єднання зусиль у військово-оборонній галузі, включаючи спільну оцінку воєнної небезпеки, формулювання цілей, принципів оборонного будівництва, а також взаємні зобов'язання щодо забезпечення безпеки на основі рівноправності і взаємовигідних інтересів із дотриманням імперативних принципів міжнародного права (*jus cogens*) й інших зобов'язань за міжнародними договорами.

Окремі аспекти становлення військового співробітництва держав, у тому числі в межах міжнародних організацій, на універсальному, регіональному та міжрегіональному рівнях були предметом досліджень М. Буроменського, О. Буткевича, І. Гранцева, О. Гладенка, А. Дмитрієва, Ю. Дмитрієвої, О. Задорожного, К. Колісніченко, І. Кудас, М. Микієвича та інших. У зарубіжній доктрині міжнародного права розвиток співробітництва держав у військовій

сфері фрагментарно висвітлювався А. Арутюняном, О. Булигіним, В. Кудашкіним, А. Моїсеєнковим, Г. Нольтом, Т. Сайболтом, Д. Флеком та іншими. Крім того, важливий внесок у розвиток наукових підходів до розуміння правових концепцій та принципів взаємодії держав із метою забезпечення миру й безпеки зробили класики міжнародного права – І. Блюнчлі, Г. Гроцій, Л. Камаровський, Ф. Мартенс, В. Незабитовський, Л. Оппенгейм, Т. Степанов, А. Фердросс та інші.

Проте існуючі дослідження не містять комплексного наукового підходу до становлення міжнародно-правового регулювання співробітництва держав у військовій сфері. Зазначене обумовлює актуальність окресленого нами предмета дослідження. З урахуванням указанного метою цієї статті є встановлення загальних особливостей генези правової регламентації міжнародного співробітництва держав у військовій сфері. Досягнення цієї мети потребує вивчення й розкриття специфіки нормативно-правового регулювання співпраці держав у військовій сфері у стародавній період, середньовіччя, за часів Вестфальської, Віденської, Версальської системи міжнародного права, міжнародного права періоду «холодної війни» та сучасного міжнародного права.

Становлення міждержавного військового співробітництва відбувалося з найдавніших часів та мало переважно локальний характер. Можна припустити, що військове співробітництво є однією з перших форм закордонної участі держав у міжнародному спілкуванні. Воно було

обумовлене наявністю спільної зацікавленості у встановленні й підтриманні зовнішніх зв'язків та викликане низкою чинників, а саме: необхідністю встановити відносини для мирного співіснування й отримання гарантій взаємного ненападу; потребою протистояти спільному ворогу, що могло бути можливим через сумісні скоординовані зусилля шляхом створення оборонних союзів; бажанням взаємозбагачення шляхом проведення спільних військово-наступальних операцій тощо.

Класиками міжнародного права обґрунтовувався підхід, що саме навколо воєн зав'язувалися відносини між державами стародавнього світу. Так, на думку Ф. Мартенса, війна «була могутнім засобом для зближення народів» [цит. за: 1, с. 91]. Війни спричиняли розвиток міжнародних відносин, торгівлі, міжнародного права (відповідних його інститутів і принципів), адже задоволення економічних та політичних потреб держави найбільш ефективно могло бути забезпеченим у двосторонньому порядку.

Часто співробітництво держав здійснювалося на основі міжнародних договорів, які в переважній більшості були двосторонніми. Так, із метою вирішення воєнних чи політичних конфліктів було укладено договір між хетським царем Суппілуліумою I та царем Амурру Азірасом 1380 р. до н. е., між царем Асирії Ашурнерарі V та арамейським правителем Сирії Матіілу 754 р. до н. е.; для надання військової допомоги за загрози війни – договір між хетським царем Муваталісом та правителем Кіццуватни Сунасурасом 1320 р. до н. е.; для визначення порядку сумісних військових дій – договір царя Ассирії Шамші-Адада V з вавилонським царем Мардук-Закір-Шумом 830 р. до н. е. [2, с. 119, 130, 169]. За предметом свого регулювання такі договори окрім головної мети – укладення військового альянсу – регламентували й інші суміжні правовідносини щодо торгівлі, видачі біглих рабів і злочинців тощо. У військових договорах країн Старо-

давнього Китаю закріплювалися норми щодо обмеження озброєння та визначення порядку ведення війни.

Водночас відомі й численні багатосторонні договори. Зокрема, з метою ослаблення військової могутності Ассирії на підставі міжнародних договорів було утворено Південносирійський союз на чолі з Дамаском (50-ті рр. IX ст. до н. е.); союз Арпаду, Дамаску, Самарії, Гаці й Єгипту (720 р. до н. е.); антиассирійські коаліції, ініційовані Урарту (719–717 рр. до н. е.); військовий союз держав Сходу Середземноморського узбережжя й Єгипту (711 р. до н. е.); військовий союз між Китайськими царствами Сун, Лу, Вей, Чжен, Сюй, Цао і Ци проти нападів кочовиків (646 р. до н. е.); військово-релігійні союзи грецьких полісів (найбільш важливі серед них – перша та друга Афініські ліги й Пелопоннеська конфедерація на чолі зі Спартою; перша (478 р. до н. е.) та друга (377 р. до н. е.) морські Ліги, Коринфська симмахія (395 р. до н. е.)) [3, с. 20].

Найбільшої специфікації військові союзи набули в античній Греції, де вони поділялися на симмахії та епімахії. Договори про військово-політичні союзи (симмахії) мали наступальний характер щодо третіх держав. Такий союз, зокрема, заключили спартанці від імені союзників із царем та його сатрапом Тиссаферном проти Афін. У цьому їх відмінність від епімахій, які були оборонними союзами.

Загалом у стародавній період відносини між державами характеризувалися активним ступенем взаємодії у військовій сфері, проте були порівняно недовготривалими й обмежувалися питаннями війни та миру. Більшість держав прагнули створити світові імперії, саме тому вони підтримували лише ті відносини, які обслуговували їхні тимчасові зовнішньополітичні інтереси. Війна була основним і фактично найголовнішим засобом розв'язання міжнародних спорів, що не засуджувався юридично.

У період раннього середньовіччя взаємодія держав у військовій сфері

за своєю суттю не зазнала особливих змін. Міжнародні відносини розвивалися динамічно й набували значного поширення. Водночас значним об'єднуючим фактором у здійсненні військового співробітництва європейських держав стає єдина релігія, на основі чого утверджується концепція інтегрування проти спільного ворога та ведення «справедливої» війни проти інакочергових. Зокрема, під гаслом боротьби за визволення Святої Землі від «невірних» за благословенням Папи Римського здійснюється серія військово-релігійних хрестових походів до країн Близького Сходу протягом 1096–1291 рр. Водночас закладений у християнському віровченні моральний універсалізм зберіг свій об'єднуючий потенціал, трансформуючись у гуманізм і пацифізм – основу міжнародного права та співробітництва держав із II половини XX ст.

В епоху Відродження з огляду на чисельні жорстокі багаторічні війни, що завдавали масштабного руйнівного впливу й масового знищення населення, особливої актуальності набула проблема побудови безпечних взаємовідносин між державами [4, с. 15]. Відтак у XIV–XV ст. було розроблено перші проекти «вічного» миру та об'єднання європейських держав, у тому числі у військовій сфері (зокрема, трактат П. Дюбуа «Про повернення Святої землі» 1305–1307 рр.; проект Договору про союз і конфедерацію між королем Богемії та королем Людовіком XI та Великою Радою Венеції, розроблений І. Подебрадом (за деякими істориками – А. Маріні) 1464 р.). І хоча вказані пропозиції не були реалізовані, в майбутньому вони слугували теоретичним підґрунтям пошуку моделей мирного співіснування й утвердження ідеї миру як вищої цінності світового співтовариства.

Тридцятилітня війна (1618–1648 рр.) стала одним із перших загальноєвропейських воєнних конфліктів, що торкнувся прямо чи опосередковано майже всіх європейських держав та завдав масштабних людських втрат. Після її завершення було очевидним, що світ по-

требує іншої організації взаємовідносин на відповідній правовій основі, що й стало лейтмотивом Вестфальського мирного конгресу 1644–1648 рр. [5, с. 1]. За результатами конгресу принциповим було закріплення в Оснабрюцькому та Мюнстерському договорах принципу політичної рівноваги, який мав зафіксувати сформоване в Європі співвідношення сил. Правові гарантії збереження політичної рівноваги мали ґрунтуватися на використанні мирних засобів вирішення міжнародних спорів та можливості застосування колективних санкцій проти порушника. У зв'язку із цим А. Кассезе зазначав, що Вестфальський мир за своєю суттю започаткував систему колективної безпеки, яка зобов'язувала сторони відстоювати його положення перед усіма іншими [6, с. 24]. Закріплені в договорах принципи міжнародного права – суверенної рівності держав, стабільності територій і непорушності кордонів європейських держав, неухильного дотримання міжнародних зобов'язань, мирного вирішення міжнародних спорів – стали основою нового міжнародного правопорядку та взаємовідносин між державами, передусім у військовій сфері.

Водночас Вестфальська система, надаючи перевагу мирним засобам вирішення міжнародних спорів, не забороняла використання збройної сили та ведення війни, в тому числі агресивно-наступальної, початок і ведення якої було визнано законним правом суверенних держав. Пізніше, за результатами Віденського конгресу 1814–1815 рр., було введено нові принципи співробітництва держав (недоторканності державної території та заборони примусової (насильницької) зміни державної території), однак використання збройної сили в міжнародних відносинах не було заборонене.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. склалася принципово нова система відносин, яка призвела до формування потужних військово-політичних союзів провідних держав світу для захисту і встановлення світового панування. По-

ступово відносини між військово-політичними блоками провідних держав світу – Троїстим союзом та Антантою, небезпечно напружилися. Будучи за своєю суттю організаціями колективної безпеки, обидва блоки переслідували загарбницькі цілі і прагнули світового панування, що вело до загострення політичної ситуації та незворотного зіткнення інтересів, відтак неминучою стала Перша світова війна. Результати війни не залишили сумнівів у тому, що існує гостра необхідність у більш дієвій моделі світопорядку, на відміну від запровадженої Віденським конгресом 1815 р.

Свого часу І. Кант вказував, що лише об'єднання держав є необхідною умовою припинення війни [7, с. 20], відповідно, ідея так званого універсального мирного співтовариства націй як ніколи актуалізувалася з огляду на загальне прагнення народів до миру й уникнення майбутніх воєн. За підрахунком професора Б. Штейна, було запропоновано більше 50 проектів подібного міжнародного союзу держав [8, с. 12]. У результаті кропіткої праці представників політичної й наукової еліти 10 січня 1920 р. була заснована Ліга Націй (далі – ЛН) – перша універсальна міжнародна міжурядова організація, яка була покликана стати центром співробітництва з узгодження позицій дій держав із широкого кола питань, у першу чергу щодо забезпечення міжнародного миру й безпеки.

Із цією метою сторони зобов'язалися не застосовувати збройну силу, підтримувати в повній гласності міжнародні відносини, суворо дотримуватися приписів міжнародного права та взятих на себе міжнародних зобов'язань (преамбула Статуту ЛН [9]). Окрім того, у ст. 8 Статуту підкреслювалося, що збереження миру потребує скорочення національних озброєнь до мінімуму, тож держави брали на себе відповідне зобов'язання. Такий мінімум мав визначатися спільним органом – Радою, яка складалася з представників головних союзних та об'єднаних держав, а та-

кож з інших чотирьох країн, призначених цими державами. Члени ЛН зобов'язувалися здійснювати обмін усією інформацією щодо масштабу озброєнь, їх військових, морських та повітряних програм і стану тих галузей промисловості, які можуть бути використані для війни. Для перевірки повноти виконання цього зобов'язання запроваджувалася спеціальна постійна Комісія (ст. 9). Отже, Статутом ЛН інститут міжнародної безпеки інтегрально пов'язувався з інститутом роззброєння.

За своєю природою ЛН мала яскраво виражений характер організації колективної оборони (ст. 10, 16), що на той час було цілковитою новелою в міжнародному праві. З метою припинення практики таємної дипломатії було закріплено вимогу про необхідність реєстрації всіх міжнародних договорів у Секретаріаті ЛН та негайного опублікування. При цьому, на відміну від ст. 102 Статуту ООН, передбачалося, що в разі нереєстрації вказаних актів вони не ставали юридично обов'язковими (ст. 18). Як відомо з історії, це положення не викреслило з міжнародної практики укладення секретних договорів. Більше того, в науці існує доволі песимістична думка, що принцип відкритої дипломатії так і не став визначальною рисою «нової дипломатії» ХХ ст.

Отже, Статутом ЛН були створені умови для мирного співіснування держав за допомогою закріплення взаємних прав та обов'язків, які добровільно погоджувалися їх визнавати в ім'я спільного інтересу – збереження миру. Водночас ЛН не змогла протистояти новим масштабним загрозам та попередити початок Другої світової війни, через що її діяльність і правова природа стали предметом гострої наукової критики.

Переломним моментом в історії міжнародного військового співробітництва стали події Другої світової війни – найбільш масштабного збройного конфлікту людства, що призвів до всебічної переоцінки правових засад співіснування держав із метою пошуку більш ефективної моделі взаємин. Вказана ідея норма-

тивно була закріплена у Статуті ООН 1945 р. [10], за яким держави взяли на себе низку зобов'язань щодо мирного співіснування та яким було закріплено механізм забезпечення вказаних зобов'язань шляхом запровадження Ради Безпеки – унікального наддержавного органу з екстраординарними функціями із забезпечення міжнародного миру та безпеки.

Ст. 2 Статуту були проголошені імперативні універсальні принципи (*ius cogens*), що стали основою функціонування всіх держав світу, в тому числі тих, які не ввійшли до ООН. Серед таких принципів можна назвати наступні: суверенної рівності, сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, мирного розв'язання міжнародних спорів, незастосування сили і погрози силою, невтручання у внутрішні справи держави, співробітництва. Тому, на відміну від Статуту Ліги Націй, Статут ООН набув більш прогресивного характеру, оскільки заборонив не лише війну як таку, а й застосування сили в цілому. Відтак заборона застосування сили стала основним принципом у міжнародних відносинах, передусім у військовій сфері. Згодом вказані принципи були розвинені й доповнені в Заключному акті НБСЄ 1975 р. [11], де набули закріплення принципи непорушності кордонів, територіальної цілісності держав та поваги до прав людини й основних свобод.

Статут ООН закріпив низку норм, що безпосередньо стосуються військового співробітництва. Зокрема, за ст. 43 усі держави-члени зобов'язуються надавати в розпорядження Ради Безпеки на її вимогу й відповідно до особливої угоди необхідні для підтримки міжнародного миру й безпеки збройні сили, допомогу та відповідні засоби обслуговування, включаючи право проходу. З метою забезпечення можливості вживати термінові військові заходи держави-члени повинні тримати у стані негайної готовності контингенти національних військово-повітряних сил для спільних міжнародних примусових дій. Чисельність і ступінь готовності

цих контингентів та плани їхніх спільних дій визначаються Радою Безпеки за допомогою Військово-Штабного Комітету в межах, зазначених в особливій угоді або угодах (ст. 45 Статуту ООН).

Отже, ООН започаткувала розвиток міжнародного співробітництва держав у військовій сфері в післявоєнний період, у центрі якого, на відміну від попередніх історичних періодів, – забезпечення міжнародного миру й безпеки на універсальному рівні. Утім, за висновком історика міжнародного права В. Грєве, фактично відразу ж після встановлення універсальної міжнародної організації миру в 1945 р. бажання наддержав співпрацювати виснажилося й розпочався поділ держав світу на два «табори» [див.: 2, с. 341], в результаті чого почала набирати обертів так звана «холодна війна». Інституційну основу таборів становили військово-політичні блоки: НАТО (створена 1949 р., що об'єднала країни капіталістичного блоку на чолі із США) та Організація Варшавського договору (заснована 1955 р., до якої ввійшли держави радянського блоку на чолі з СРСР). Вказана обставина визначила специфіку військового співробітництва зазначених груп країн.

За загальним визнанням головною, визначальною сферою протиборства між НАТО й Організацією Варшавського договору була військова сфера [12, с. 51]. Досягнення переваги в розбудові військово-оборонних структур, розробленні й виготовленні новітніх засобів ведення війни істотно впливало на динаміку, ефективність протиборства і в інших важливих сферах – економічній, політичній, духовно-культурній тощо. Гонка озброєнь, яка щороку розгорталася з новою силою, створювала потенційну загрозу міжнародному миру та безпеці людства, особливо в аспекті виготовлення й використання атомної зброї та іншої зброї масового знищення.

Послаблення «холодної війни» суттєво вплинуло на міжнародні правовідносини держав у військовій сфері, які втратили характер біполярної конфрон-

тації. У результаті склалася нова розстановка військових і політичних сил, що характеризується зростанням миротворчого, міжнародного впливу ООН, НАТО, ОБСЄ. На пострадянському терені важливого значення набула діяльність СНД, створення якої 8 грудня 1991 р. ознаменувало припинення існування Радянського Союзу. З метою поглиблення співробітництва в межах СНД у військовій сфері 15 травня 1992 р. представниками Вірменії, Казахстану, Киргизії, Казахстану, Росії, Таджикистану та Узбекистану було підписано Договір про колективну безпеку [13], яким ознаменовано побудову нової системи колективної безпеки. Згодом із метою розвитку військово-політичного співробітництва й удосконалення системи колективної оборони 7 лютого 2002 р. було засновано Організацію договору про колективну безпеку [14], до складу якої на сьогодні входять Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Російська Федерація і Таджикистан. Окрім цього, нині співпраця держав у військовій сфері здійснюється й у межах Європейського Союзу, Організації американських держав, Ліги Арабських держав, Африканського Союзу тощо, які за змістом своїх установчих договорів також можуть бути віднесені до організацій колективної оборони.

Окрім того, на сучасному етапі розвитку міжнародного співробітництва держав у військовій сфері відбувається активне багатостороннє та двостороннє співробітництво на договірній основі поза межами міжнародних організацій. Метою взаємодії держав у військовій сфері є зміцнення національної та спільної військової безпеки на основі розвитку партнерських відносин між суб'єктами цих правовідносин у галузях, що становлять для них взаємний інтерес, у центрі яких є забезпечення миру й безпеки. Міжнародне військово-співробітництво здійснюється за багатьма напрямками, серед яких участь в операціях із підтримки миру, роззброєння, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних заходах

із використанням військових ресурсів. У центрі такого співробітництва – забезпечення миру як вищої цінності світового співтовариства.

Ключові слова: військово-співробітництво, військові союзи, міжнародне право, війна, мир.

У статті наведено загальноісторичний огляд правового регулювання міжнародного співробітництва держав у військовій сфері. Вивчаються правові засади співпраці від часів Стародавнього світу до сучасного періоду. Робиться висновок, що головною метою такої співпраці з II половини XX ст. є забезпечення миру як вищої цінності світового співтовариства.

В статті проводиться общеисторический обзор правового регулирования международного сотрудничества государств в военной сфере. Изучаются правовые основы сотрудничества со времен Древнего мира до современно периода. Делается вывод, что главной целью такого сотрудничества со II половины XX ст. является обеспечение мира как высшей ценности мирового сообщества.

The general historical review of the international cooperation of the states in military sphere is proposed in the article. Legal basis of collaboration from the Ancient times till modern stage is provided. The author comes to the conclusion that the main aim of such cooperation since the II part of XX century is protection of peace as the greatest value of international society.

Література

1. Кондратюк Л. Регулювання відносин між античними державами Східного Середземномор'я під час військових конфліктів / Л. Кондратюк // Вісник Львівського університету ім. І. Франка. Серія юридична. – 2010. – Вип. 51. – С. 91–97.
2. Буткевич О.В. Історія міжнародного права : підручник. – К. : Вид-во «Ліра-К», 2013. – 416 с.
3. Буткевич О.В. Становлення і розвиток міжнародного права в стародавній період : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 /

О.В. Буткевич ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 218 с.

4. Дзюбань О.П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення) : монографія. – Х. : Константа, 2006. – 440 с.

5. Дмитрієв А.І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11 / А.І. Дмитрієв ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2003. – 36 с.

6. Cassese A. *International Law* / A. Cassese. – 2nd ed. – Oxford : Oxford University Press, 2005. – 558 p.

7. Кант И. Сочинения : в 6 т. / И. Кант ; под общ. ред. В.Ф. Асмуса [и др.]. – М. : Мысль, 1966. – Т. 6. – 743 с.

8. Колісніченко К.С. Ліга Націй у розвитку міжнародного права : монографія / К.С. Колісніченко. – Одеса : Фенікс, 2011. – 234 с.

9. Версальський мирний договір : полный пер. с фр. / Под ред. Ю.В. Ключникова и А. Сабанина. – М. : Изд. Литиздата НКВД, 1925. – С. 7–15.

10. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

11. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 01.08.1975 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 4. – Ст. 266.

12. Волощук С. Протиборство НАТО і Організації Варшавського договору – найзагрозовіша особливість міжнародного життя II половини ХХ ст. / С. Волощук // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Вип. 18. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2006. – С. 50–54.

13. Договір о коллективной безопасности от 15.05.1992 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_095.

14. Статут Организации Договора о коллективной безопасности от 07.10.2002 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.odkb-csto.org/>.

